

УДК 303.094.5:330.133.2:330.133.7

Юрій Володимирович ПОЗДНЯКОВ

провідний експерт-оцінювач Українського товариства оцінювачів, представник
Експертної ради УТО у Львівській області, Україна, e-mail: jerzy.pozdniakow@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5849-7345>

Юрій Павлович САДОВЕНКО

оцінювач Українського товариства оцінювачів, Україна, e-mail: 444sad555@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7421-8422>

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ КОРИСНОГО ВИКОРИСТАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ З ВІД'ЄМНИМ ЗНОСОМ

Поздняков, Ю. В., Садовенко, Ю. П. Визначення терміну корисного використання нематеріальних активів з від'ємним зносом // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. : М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 4 (68). С. 65–76.

Анотація. У статті проаналізовано вимоги до визначення терміну корисного використання специфічних нематеріальних активів, таких як товарні знаки та гудвіл, які мають властивість змінювати вартість протягом терміну економічного життя в обох напрямках та здатні таким чином змінювати знак накопиченого зносу. Розглянуто вимоги нормативних баз бухгалтерського обліку та незалежної оцінки, які є частково суперечливими, що створює нормативно-правову колізію між ними. Показано, що закономірність зміни ринкової вартості в часі, а, відповідно, і знак зносу досліджуваних активів залежить від проведення заходів щодо їх підтримки та розвитку, підкріплених відповідним інвестуванням грошових потоків витрат. Встановлено, що протягом періоду корисного використання товарного знака можливою є кількоразова зміна знаку зносу на окремих відрізках часу його економічного життя – залежно від того, чи у достатніх обсягах здійснюються заходи з його інформаційно-рекламної підтримки. Визначено та проаналізовано перелік факторів, які мають бути враховані при визначенні терміну корисного використання товарного знаку. Запропоновано, у найбільш загальному випадку, коли передбачається подальше ефективне використання товарного знаку, вважати його нематеріальним активом з невизначеним (необмеженим) строком корисного використання. Доведено, що нематеріальні активи цього класу недоцільно амортизувати в бухгалтерському обліку, оскільки їх накопичений знос за нормальних умов є від'ємним, а при оцінці їх вартість у загальному випадку нормальної прибуткової діяльності підприємства має визначатися із застосуванням моделі збільшення ринкової вартості в часі.

Ключові слова: незалежна оцінка вартості; бухгалтерський облік; ринкова вартість; нематеріальні активи; товарний знак; торгова марка; гудвіл; нормативні бази бухгалтерського обліку і оцінки; методичні підходи; грошові потоки витрат.

Юрій Володимирович ПОЗДНЯКОВ

ведучий експерт-оцінювач Українського товариства оцінювачів, представитель Експертного совета
УТО в Львовской области, Украина, e-mail: jerzy.pozdniakow@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5849-7345>

Юрій Павлович САДОВЕНКО

оцінювач Українського товариства оцінювачів, Україна, e-mail: 444sad555@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7421-8422>

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СРОКА ПОЛЕЗНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ С ОТРИЦАТЕЛЬНЫМ ИЗНОСОМ

Поздняков, Ю. В., Садовенко, Ю. П. Определение срока полезного использования нематериальных активов с отрицательным износом // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. : М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 4 (68). С. 65–76.

Аннотация. В статье проанализированы требования к определению срока полезного использования специфических нематериальных активов, таких как товарные знаки и гудвилл, которые имеют свойство изменять стоимость в течение срока экономической жизни в обоих направлениях и таким образом способны менять знак накопленного

зноса. Рассмотрены требования нормативных баз бухгалтерского учета и независимой оценки, которые являются частично противоречивыми, что создает нормативно-правовую коллизию между ними. Показано, что закономерность изменения рыночной стоимости с течением времени, а, соответственно, и знак износа исследуемых активов зависит от проведения мероприятий по их поддержке и развитию, подкрепленных соответствующим инвестированием денежных потоков расходов. Установлено, что в течение периода полезного использования товарного знака возможным является многократное изменение знака износа на отдельных отрезках времени его экономической жизни – в зависимости от того, в достаточных ли объемах осуществляются мероприятия по его информационно-рекламной поддержке. Определен и проанализирован перечень факторов, которые должны быть учтены при определении срока полезного использования товарного знака. Предложено, в наиболее общем случае, когда предусматривается дальнейшее эффективное использование товарного знака, считать его нематериальными активами с неопределенным (неограниченным) сроком полезного использования. Доказано, что нематериальные активы этого класса нецелесообразно амортизировать в бухгалтерском учете, поскольку их накопленный износ при нормальных условиях является отрицательным, а при оценке их стоимость в общем случае нормальной прибыльной деятельности предприятия должна определяться с применением модели увеличения рыночной стоимости во времени.

Ключевые слова: независимая оценка стоимости; бухгалтерский учет; рыночная стоимость; нематериальные активы; товарный знак; торговая марка; гудвилл; нормативные базы бухгалтерского учета и оценки; методические подходы; денежные потоки расходов.

Yuri POZDNYAKOV

Leading Expert Appraiser, Ukrainian Appraisers Association Member, UAA Expert Council Deputy
in Lviv region, Ukraine, e-mail: jerzy.pozdniakow@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5849-7345>

Yuri SADOVENKO

Appraiser, Ukrainian Appraisers Association Member, Ukraine, e-mail: 444sad555@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7421-8422>

DETERMINATION THE USEFUL LIFE OF INTANGIBLE ASSETS WITH A NEGATIVE DEPRECIATION

Pozdnyakov, Yu., Sadovenko, Yu. (2018). Determination the useful life of intangible assets with a negative depreciation. Ed.: M. Zveryakova (ed.-in-ch.) and others [Vyznachennia terminu korysnogo vykorystannia nematerialnykh aktyviv z vidiemnym znosom; za red.: M. I. Zvieriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 4 (68), pp. 65–76.

Abstract. The article analyzes the requirements for the useful lifetime determining of specific intangible assets, such as trademarks and goodwill, which are able to change value over the term of economic life in both directions and thus they can change the sign of accumulated depreciation. The requirements of the regulatory framework of accounting and independent evaluation, which are partially contradictory, that creates a normatively-legal collision between them, are considered. It is shown, that the pattern in market value changes with over time, and, accordingly, the depreciation sign of the investigated assets depends on the of measures implementation for their support and development, supported by appropriate investment of cash flow costs. It has been established, that during of a trademark useful lifetime period, it is possible to repeatedly change of depreciation sign on certain periods of its economic life, depending on whether, the measures for its information and advertising support are carried out in sufficient quantities. The factors list, which should be taken into account when a trademark useful lifetime determining is identified and analyzed. Authors proposed, in the most general case, when further efficient use of the trademark is envisaged, to consider it an intangible asset with an indefinite (unlimited) useful lifetime. It is proved that intangible assets of this class are not advisable to depreciate in accounting, since their accumulated depreciation under normal conditions is negative, and when evaluating their value in the general case, the normal profitable activity of an enterprise should be determined with using of market value increasing model over time.

Keywords: independent valuation/appraising; accounting; market value; intangible assets; trademark; brand name; goodwill; accounting and independent valuation normative bases; methodical approaches; expenses cash flows.

JEL classification: C130; C520; C830; G120

Постановка проблеми у загальному вигляді. У незалежній оцінці розглядається клас специфічних нематеріальних активів, які мають властивість змінювати вартість протягом терміну економічного життя в обох напрямках – як у бік зменшення, так і

збільшення. До них належать, зокрема, такі об'єкти інтелектуальної власності, як товарні знаки та гудвіл, які у такий спосіб здатні змінювати знак накопиченого зносу протягом терміну їх корисного використання. Визначення тривалості цього терміну безпосередньо впливає на вибір моделі зміни їх вартості в часі та, відповідно, на методи розрахунку показників вартості, зносу та амортизації цих активів. Необхідність забезпечення прийняттого рівня достовірності результатів економічних вимірювань, що виконуються методами незалежної експертної оцінки, а також вимога міжнародних стандартів наблизити відображення вартості активів у фінансовій звітності підприємств до показників їх справедливої ринкової вартості роблять актуальним питання дослідження та обґрунтування вибору терміну корисного використання та відповідної адекватної моделі зміни вартості в часі для нематеріальних активів цього класу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання вибору методу нарахування амортизації та терміну корисного використання нематеріальних активів у загальному вигляді розглядається в національних та міжнародних стандартах бухгалтерського обліку [1, с.1; 2, с.1]. Згідно з п. 25 [1, с.1], «Нарахування амортизації нематеріальних активів здійснюється протягом строку їх корисного використання, який встановлюється підприємством/установою (у розпорядчому акті) при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс). Нематеріальні активи з невизначеним строком корисного використання амортизації не підлягають. До нематеріальних активів з невизначеним строком корисного використання належать ті, щодо яких підприємством/установою не визначено обмеження строку, протягом якого очікується збільшення грошових коштів (чи їх еквівалентів) від використання таких нематеріальних активів». Отже, від вирішення питання, чи доцільно вважати об'єкти нематеріальних активів у вигляді торгових марок (товарних знаків) об'єктами з визначеним чи невизначеним строком корисного використання, залежить принципово важливий вибір – а саме, вибір моделі зміни їх вартості в часі. Для обґрунтування адекватних методик нарахування амортизації та визначення їх вартості методами незалежної оцінки це має надзвичайно велике значення. Як впливає із процитованого вище тексту п. 25 [1, с.1], питання вибору моделі зміни вартості торгових марок (товарних знаків) в часі вирішується на рівні підприємства – власника прав на використання цих нематеріальних активів. У п. 88 МСБО 38 [2, с.1] прямо зазначено, що саме «суб'єкт господарювання оцінює, чи є визначеним або невизначеним строк корисної експлуатації нематеріального активу, та якщо він є визначеним, оцінює його тривалість або кількість одиниць, які складають цей строк корисної експлуатації. Суб'єкт господарювання має розглядати нематеріальний актив як такий, що має невизначений строк корисної експлуатації, якщо (виходячи з аналізу всіх відповідних чинників) немає передбачуваного обмеження періоду, протягом якого такий актив буде (за очікуванням) генерувати надходження чистих грошових потоків до суб'єкта господарювання».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність коментарів до процитованих вище положень стандартів бухгалтерського обліку [1, с.1; 2, с.1], питання щодо подібних об'єктів інтелектуальної власності, які здатні змінювати знак зносу протягом терміну їх корисного використання, на даний час ніяк не конкретизоване і однозначно не вирішене. Проблема обґрунтування вибору терміну корисного використання та адекватної моделі зміни вартості в часі нематеріальних активів цього класу залишається відкритою, оскільки документи нормативної бази не передбачають наявності активів, здатних змінювати вартість протягом терміну економічного життя у обох напрямках. Це є однією із причин відсутності апробованих та затверджених методик визначення вартості та зносу нематеріальних активів цього класу. Наслідком цього є високий ступінь невизначеності під час вибору методології оцінки та, відповідно, обґрунтованості її результатів. А також доволі частими є випадки неадекватності застосовуваних на практиці методик нарахування амортизації фактичній моделі зміни вартості в часі подібних нематеріальних активів. Сьогодні недостатньо досліджені також частково суперечливі вимоги нормативних баз бухгалтерського обліку та незалежної оцінки, які вносять

невизначеність та обмежують можливості використання результатів оцінки у фінансовій звітності підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є: аналіз вимог документів нормативної бази бухгалтерського обліку до визначення строку корисної експлуатації нематеріальних активів, таких як товарні знаки та гудвіл, які здатні змінювати знак зносу протягом терміну їх корисного використання; визначення факторів, які впливають на строк корисної експлуатації таких нематеріальних активів; аналіз вимог законодавчої бази стосовно терміну дійсності охоронних документів на товарні знаки; дослідження впливу фактора морального зносу, що передбачається власниками товарного знаку в момент його постановки на баланс, на вибір методу амортизації; дослідження впливу заходів з розвитку товарного знаку, які збільшують та покращують його можливості як джерела генерування потоків додаткових прибутків, на показники зміни його вартості та зносу; теоретичне обґрунтування вибору моделі зміни вартості в часі подібних нематеріальних активів та аналіз динаміки показників їх зносу; аналіз відмінностей між зносом у оцінці та у бухгалтерському обліку; визначення умов та підстав для визнання товарного знаку нематеріальним активом з невизначеним терміном корисної експлуатації та аналіз наслідків цього вибору для бухгалтерського обліку та незалежної оцінки його вартості. Кінцевою метою дослідження є опрацювання та формулювання практичних рекомендацій, спрямованих на наближення показників вартості нематеріальних активів цього класу, які застосовуються у бухгалтерському обліку, до справедливої ринкової вартості із застосуванням можливостей методичного апарату незалежної експертної оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання визначення строку корисної експлуатації нематеріального активу у вигляді товарного знаку чи гудвіла в кожному окремому випадку вирішується: при його відображенні у документах бухгалтерської звітності – бухгалтерією суб'єкта господарювання, який є власником цього активу, на дату постановки активу на баланс; при оцінці його вартості методами незалежної експертної оцінки – уповноваженим сертифікованим оцінювачем, який має документально підтверджені права на виконання оціночної діяльності. У останньому випадку питання про передбачуваний строк корисної експлуатації вирішується на довільну дату оцінки, яка може бути на невизначено довгий період часу віддалена від дати постановки цього активу на баланс. Вочевидь, ці два рішення можуть не співпадати – оскільки вони ніяк не узгоджуються між собою, приймаються різними особами, у різний час і з урахуванням різних факторів, що приймаються до уваги. У першому випадку, якщо оцінювані нематеріальні активи будуть визнані бухгалтерією такими, що мають обмежений (визначений) строк корисного використання, на них нараховується амортизація – тобто тим самим приймається модель зміни їх вартості в часі, що передбачає поступове зменшення їх вартості з плином часу. Натомість нематеріальні активи з невизначеним строком корисного використання не підлягають амортизації. А це означає, що для них буде обрана модель зміни їх вартості в часі, яка закладає незмінність показника їх вартості протягом невизначеного часу. Відповідно, у першому випадку у неявній формі приймається припущення про наявність зносу, а в другому – про його відсутність.

Оскільки метод амортизації нематеріального активу обирається підприємством самостійно, виходячи із прогнозованих умов отримання майбутніх економічних вигод, цей вибір навіть в ідентичних випадках може бути неоднозначним. У Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» [1, с.1] зазначається, що у випадку, коли прогнозовані умови визначити неможливо, амортизація нараховується із застосуванням прямолінійного методу. Таким чином, закономірність зміни вартості активу встановлюється бухгалтерією суб'єкта господарювання дуже приблизно і з високим ступенем невизначеності, оскільки ніхто наперед не може передбачити, наскільки товарний знак буде економічно корисний у майбутньому. Відповідно, і строк корисного використання у цьому випадку також встановлюється довільно – без урахування того, що такий нематеріальний актив може або втрачати вартість і корисність у результаті впливу накопиченого зносу або, навпаки, набувати

вартість значно більшу за первісну. Отже, вибір методу амортизації для нематеріальних активів у бухгалтерському обліку не має достатнього обґрунтування [3, с.311] і базується лише на довільній інтерпретації доволі розпливчастих вимог документів нормативної бази. На відміну від цього, у сфері оцінки оцінювач має взяти на себе повну відповідальність за прийняття цього рішення та обґрунтувати модель зміни вартості в часі оцінюваних нематеріальних активів. При цьому він самостійно визначає механізм формування їх ціни, враховуючи особливості природи об'єкта, його походження, прогнози щодо економічної ефективності, очікувані характеристики зносу, мету і базу оцінки тощо. Ним також береться до уваги важлива особливість ціноутворення у цій сфері – а саме те, що ринкова вартість активу тісно пов'язана з об'єктом його матеріального втілення [4, с.47].

Методика встановлення строку корисного використання об'єкта нематеріальних активів у діючій міжнародній та національній нормативній базі вимог до документації бухгалтерської звітності конкретно не визначена. Натомість у п. 90 МСБО 38 [2, с.1] наведено досить довгий перелік чинників, які необхідно брати до уваги, визначаючи строк корисної експлуатації нематеріального активу: а) очікуване використання активу суб'єктом господарювання та спроможність іншої групи управлінського персоналу ефективно управляти активом; б) життєві цикли типових продуктів для активу та відкриту інформацію щодо оцінок строків корисної експлуатації подібних активів, що їх використовують у подібний спосіб; в) технічний, технологічний, комерційний та інші види зносу; г) стабільність галузі, в якій функціонує актив, та зміни ринкового попиту на обсяг продуктів чи послуг від цього активу; г) очікувані дії конкурентів або потенційних конкурентів; д) рівень витрат на обслуговування, необхідного для отримання очікуваних майбутніх економічних вигід від активу, та здатність і намір суб'єкта господарювання досягти такого рівня; е) період контролю над активом та юридичні або подібні до них обмеження використання активу, такі як дати закінчення строку пов'язаних з ним угод про оренду; та є) залежність строку корисної експлуатації активу від строку корисної експлуатації інших активів суб'єкта господарювання. Також і у нормативному документі [1] не приведено конкретних вказівок, яким чином має визначатися термін корисного використання, але у тексті п. 26 [1, с.1] вказано фактори, які необхідно при цьому враховувати: а) строки корисного використання подібних активів; б) моральний знос, що передбачається; в) правові або інші подібні обмеження щодо строків його використання; г) очікуваний спосіб використання нематеріального активу підприємством/установою; д) залежність строку корисного використання нематеріального активу від строку корисного використання інших активів підприємства/установи. Також зазначено, що для нарахування амортизації нематеріальних активів підприємство може застосовувати строки їх корисного використання, встановлені податковим законодавством.

Розглянемо, як перелічені вище обов'язкові для врахування фактори діють у випадку торгових марок (товарних знаків) та гудвіла. Строки корисного використання подібних активів встановлено п. 3 ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [5, с.1], згідно з яким «Право власності на знак засвідчується свідоцтвом. Строк дії свідоцтва становить 10 років від дати подання заявки до Установи і продовжується Установою за клопотанням власника свідоцтва щоразу на 10 років...». Кількість можливих процедур продовження терміну дії свідоцтва у Законі [5] не обмежена, тобто за умови своєчасного продовження терміну дії воно фактично стає безстроковим. Стаття 18 Закону [5, с.1] встановлює, що припинення дії свідоцтва можливе лише за рішенням суду у наступних випадках: у зв'язку з перетворенням знака в позначення, що стало загальноновживаним як позначення товарів і послуг певного виду; або якщо знак не використовується в Україні... протягом трьох років від дати публікації відомостей про видачу свідоцтва або від іншої дати після цієї публікації. Стаття 19 цього ж Закону дає вичерпний перелік трьох випадків, у яких свідоцтво повністю або частково може бути визнано недійсним у судовому порядку. Це може відбутися виключно у випадку: а) невідповідності зареєстрованого знака умовам надання правової охорони; б) наявності у свідоцтві елементів зображення знака та переліку

товарів і послуг, яких не було у поданій заявці; в) видачі свідоцтва внаслідок подання заявки з порушенням прав інших осіб. Аналогічний термін у 10 років від дати подання заявки та подальша процедура продовження цього терміну передбачені для свідоцтва, що посвідчує реєстрацію права на використання кваліфікованого зазначення походження товару, відповідно до п. 4 ст. 15 Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» [6, с.1].

Такі фактори, як правові або інші подібні обмеження щодо строків використання нематеріального активу; очікуваний спосіб використання нематеріального активу підприємством/установою; залежність строку корисного використання нематеріального активу від строку корисного використання інших активів підприємства/установи для торгового знаку не мають вирішального значення, оскільки в даному випадку вони мають переважно формальний характер. Правові та інші обмеження щодо строків використання нематеріального активу у вигляді товарного знака розглянуто вище при аналізі фактора «строки корисного використання подібних активів». Очікуваний спосіб використання такого нематеріального активу підприємством/установою є безальтернативним – товарний знак може бути використаний його власником лише як товарний знак, і у ніякий інший спосіб. Залежність строку корисного використання нематеріального активу у вигляді товарного знака від строку корисного використання інших активів підприємства/установи звичайно, існує – але поки використовуювані для поточної діяльності інші матеріальні активи існують, своєчасно оновлюються та збільшуються, і підприємство здатне нормально функціонувати, може надалі використовуватися і товарний знак для маркування продукції/послуг.

Натомість визначення у документах бухгалтерської звітності впливу фактора морального зносу, що передбачається власниками торгових марок (товарних знаків), є найбільш складним питанням. Встановлені методами незалежної оцінки закономірності зміни вартості цих активів в часі демонструють можливість збільшення або зменшення первісної вартості подібних активів – залежно від того, чи проводяться їх власниками систематичні заходи, спрямовані на їх підтримку, чи ні. Якщо ці заходи проводяться і відбувається інвестування коштів у підтримку товарного знаку, його вартість зростає. Якщо ж такі заходи не проводяться, або були припинені протягом певного періоду часу, чи спостерігається різке зменшення або повне припинення обсягів таких інвестицій – вартість товарного знаку буде зменшуватися. З економічної точки зору, такі заходи з розвитку товарного знаку збільшують та покращують його можливості як джерела генерування потоків додаткових прибутків. Ці заходи переважно мають характер постійної інформаційної підтримки у засобах масової інформації та регулярного проведення рекламних кампаній, концертних програм, благодійних акцій та розмаїтих інших заходів, що спрямовані на збільшення пізнаваності торгової марки споживачами, розширення кола потенційних споживачів, зростання її популярності серед населення країни, розширення ринкової ніші її використання, збільшення обсягів виробництва продукції/надання послуг, пов'язаних з цією торговою маркою, покращення їх асортименту і якості. Усі подібні заходи безпосередньо впливають на збільшення вартості гудвілу підприємства, втіленням якого власне і є торгова марка. Оскільки гудвіл як такий не є облікованим за стандартами бухгалтерського обліку нематеріальним активом внаслідок того, що він не відповідає обов'язковому критерію ідентифікованості та позбавлений правового захисту, при оцінці приріст його вартості частково чи повністю може бути віднесений на збільшення вартості товарного знаку.

В іншому ж випадку, коли підприємство працює нестабільно, його прибутковість є низькою і воно позбавлене можливості інвестування значних обсягів грошових коштів у заходи з інформаційно-рекламної підтримки власної торгової марки, є підстави констатувати наявність додатного морального зносу цього нематеріального активу. У такому випадку торгову марку необхідно розглядати як нематеріальний актив з обмеженим строком корисного використання. Відповідно, тоді його вартість оцінюється із застосуванням моделі зменшення ринкової вартості в часі, з додатним моральним зносом та нарахуванням відповідної амортизації. Але це означає, що менеджмент підприємства здійснюється неефективно, зареєстрований товарний знак використовується неналежним чином і не

приносить власникові тих очікуваних ним економічних вигід та переваг, заради отримання яких цей нематеріальний актив було створено. Згідно з уже цитованим вище п. 25 [1, с.1], нематеріальні активи з визначеним строком корисного використання підлягають амортизації, і її нарахування здійснюється протягом строку їх корисного використання, який встановлюється підприємством. Формальною підставою для визнання товарного знака нематеріальним активом з обмеженням, тобто – визначеним, строком корисного використання може бути вже цитована вище Стаття 18 Закону [5, с.1], яка передбачає можливість дострокового припинення дії свідоцтва, повністю або частково, у випадку, якщо знак не використовується в Україні повністю або щодо частини зазначених у свідоцтві товарів і послуг протягом трьох років від дати публікації відомостей про видачу свідоцтва або від іншої дати після цієї публікації, за поданою до суду заявою будь-якої особи. Тобто торгову марку можна розглядати як нематеріальний актив з обмеженням строком корисного використання лише у випадку, коли заздалегідь закладається можливість подальшого неефективного використання зареєстрованого товарного знака.

У такому випадку, за наявності додатного морального зносу, нарахування відповідної амортизації здійснюється відповідно до п. 27 [1, с.1], згідно з яким «метод амортизації нематеріального активу обирається підприємством/установою самостійно, виходячи з умов отримання майбутніх економічних вигід. Якщо такі умови визначити неможливо, то амортизація нараховується із застосуванням прямолінійного методу». Зрештою, міжнародний стандарт МСБО-38 [2, с.1], дає цілком конкретні підстави для класифікації нематеріального активу: він має вважатися таким, що має обмежений термін існування, якщо період отримання економічних переваг, зумовлених його використанням, є обмеженим. Відповідно, якщо неможливо визначити прогнозовану межу часового періоду, протягом якого актив буде здатний генерувати грошові потоки прибутків для власника, актив повинен класифікуватися як такий, що має невизначений, тобто – необмежений, термін існування. У міжнародних стандартах IAS 38 Intangible Assets класифікація нематеріальних активів базується на терміні корисної служби [7, с.1], і згідно з п. 88 вони можуть бути розподілені на: активи з невизначеним терміном служби, для яких немає передбачуваної межі періоду, протягом якого очікується генерування цим активом чистих грошових потоків, та активи з визначеним терміном служби, для яких існує обмежений період принесення вигоди.

Отже, на бухгалтерію підприємства покладається важкий обов'язок прогнозування терміну корисного використання товарного знака та вибору адекватної моделі зміни його ринкової вартості в часі; аналогічне завдання постає і перед оцінювачем за необхідності визначення вартості цього активу. Особливо складним видається вирішення цієї задачі на дату постановки на баланс щойно зареєстрованого товарного знака. У цей момент достовірно спрогнозувати, наскільки ефективно він буде використовуватися в майбутньому та якими будуть зумовлені його використанням потоки додаткових майбутніх прибутків підприємства у прогнозованому періоді, надзвичайно проблематично. Оцінювач перебуває у дещо вигіднішій ситуації, оскільки він володіє знаннями про існуючі закономірності зміни вартості в часі подібних активів. Натомість бухгалтерія керується лише нормативними документами, не маючи найменшого уявлення про ці закономірності, що і призводить до парадоксальних ситуацій нарахування амортизації на актив, вартість якого в часі фактично зростає.

Проаналізована вище різниця між зносом в оцінці та в бухгалтерському обліку відзначається у класичних роботах з теорії незалежної оцінки. Так, дослідниками стверджується, що термін «знос» (Depreciation) в оцінці доцільно відрізнити від зносу в бухгалтерському обліку (Accounting Depreciation), за яким і визначається розмір амортизації. У бухгалтерському обліку знос (амортизація) – це процес розподілу ретроспективних витрат, пов'язаних із придбанням чи створенням активу, на увесь термін його корисного використання, навіть без спроб оцінити поточні зміни вартості цього активу. Натомість у теорії незалежної оцінки знос розглядається як фактор формування показника поточної вартості активу, іноді – цілком безвідносно до ретроспективних витрат, і визначається лише фактичним ступенем втрати корисності – а, відповідно, і вартості з будь-якої причини [8, с.314].

Урахування ретроспективних витрат здійснюється при застосуванні лише одного із трьох класичних підходів незалежної оцінки – а саме, витратного, або підходу акумуляції активів.

У зв'язку з цим, певні можливості коригування методу амортизації нематеріального активу в напрямку його наближення до реальної моделі зміни його вартості в часі відкриває п. 33 [1, с.1], який стверджує, що сума вигід від відновлення корисності об'єкта нематеріальних активів, визнана відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 28 «Зменшення корисності активів» [9, с.1], відображається визнанням доходу з одночасним зменшенням суми накопиченої амортизації об'єкта нематеріальних активів. Це нормативне положення дає підстави врахувати можливість відновлення (тобто фактичного збільшення) корисності об'єкта нематеріальних активів, відображеного в обліку, за його переоціненою вартістю.

На дату постановки цього нематеріального активу на баланс можна лише теоретично розглядати можливість подальшого неефективного використання зареєстрованого товарного знака та прогнозувати обмеженість його терміну корисного використання. Жодний підприємець, звичайно, не буде займатися розробкою та реєстрацією товарного знака, заздалегідь закладаючи подібні припущення. Навпаки, на дату постановки товарного знака на баланс у загальному випадку сподівання власника і відповідні припущення є цілком протилежними – зазвичай, передбачається, що ця інвестиція є економічно доцільною, підприємство у подальшій своїй діяльності знайде кошти для проведення заходів, спрямованих на підтримку та розвиток товарного знака, подальше його використання буде ефективним і принесе власникові у майбутньому певні потоки додаткових прибутків, що багаторазово перевищуватимуть зроблені витрати. Натомість на пізнішу дату оцінки ситуація може бути дещо іншою. Незважаючи на початкові оптимістичні прогнози, на дату оцінки, віддалену в часі від дати постановки товарного знака на баланс, подальша доля розвитку товарного знака може бути різною. Він може або виправдати сподівання власника, або ні. Але у випадку, коли дата оцінки значно віддалена в часі від дати постановки товарного знака на баланс, у оцінювача вже є можливість проведення ретроспективного аналізу. Відповідно, при оцінці за витратним підходом необхідно брати до уваги фактичні обсяги інвестицій у підтримку і розвиток та фактичну ефективність використання цього нематеріального активу протягом його існування – незалежно від того, яка модель зміни його ринкової вартості в часі закладалася на дату постановки товарного знака на баланс і який термін його корисного використання використовується бухгалтерією – невизначений (безстроковий) чи визначений (обмежений). Це означає, що оцінювач повинен дотримуватися фактичних даних ретроспективного аналізу витрат і не має звертати уваги на те, у який спосіб здійснювалося нарахування амортизації на цей актив. Останнє рішення перебуває цілком у компетенції бухгалтерії підприємства. Воно було прийняте у минулому та на дату оцінки залишається незмінним і, зрештою, є несуттєвим для вихідних даних, потрібних для оцінки товарного знака. Вочевидь, якщо дані бухгалтерського обліку демонструють зниження вартості товарного знака в часі, оскільки на нього нараховувалася амортизація та, водночас, підприємством здійснювалися значні витрати коштів для проведення заходів, спрямованих на його підтримку та розвиток, то оцінювач повинен дотримуватися цих останніх реальних вихідних даних. Для незалежної оцінки за витратним підходом значення має лише те, які кошти були інвестовані у його підтримку та розвиток – адже саме ці фактори є визначальними для показника ринкової вартості. Відповідно, при використанні дохідного підходу визначальним фактором є прогнозовані розміри та тривалість додаткових потоків прибутків, зумовлених його використанням. У обох випадках фактичні показники зносу визначатимуться не формальними показниками документів бухгалтерського обліку, а самим оцінювачем, виходячи із реальних ознак зміни ринкової вартості товарного знака в часі у ретроспективному періоді (при оцінці за витратним підходом) або зроблених ним припущень і прогнозів змін у майбутніх періодах (при оцінці за дохідним підходом). Коли проведення ретроспективного аналізу є неможливим, незалежно від причин цього, оцінювач у загальному випадку має вважати товарний знак

нематеріальним активом з невизначеним строком корисного використання, вартість якого з часом зростатиме, оскільки це безпосередньо впливає з його первинного функціонального призначення.

Враховуючи викладені вище обставини, питання визначення впливу фактора морального зносу, що передбачається власниками торгових марок (товарних знаків), у багатьох випадках залишається значною мірою невизначеним. Для стабільно працюючих прибуткових підприємств, які постійно і регулярно здійснюють перелічені вище заходи з інформаційно-рекламної підтримки власної торгової марки, можна вважати справедливим твердження про наявність стабільно від'ємного морального зносу цього нематеріального активу. Тоді його доцільно розглядати як нематеріальний актив з невизначеним строком корисного використання та оцінювати із застосуванням моделі перманентного збільшення його ринкової вартості в часі. А відповідно до п. 25 [1, с.1], «Нематеріальні активи з невизначеним строком корисного використання амортизації не підлягають». За будь-яких обставин, у розглянутому випадку нарахування амортизації передбачає наявність додатного зносу подібних активів, що постійно збільшують свою вартість. Це видається економічно необґрунтованим та немає сенсу з точки зору здорового глузду. Але використання від'ємних показників зносу цього нематеріального активу, як це спостерігається в дійсності, вимогами діючої законодавчо-нормативної бази бухгалтерського обліку не передбачено. Тому пропонується єдино можливий легальний вихід із цієї складної ситуації: а саме, проведення можливо більш частішої періодичної переоцінки вартості товарних знаків із застосуванням можливостей методичного апарату незалежної експертної оцінки. Це дозволяється формулюванням п. 75 МСБО-38 [2, с.1], згідно з яким «Після первісного визнання нематеріальний актив варто відображати за переоціненою сумою, яка є його справедливою вартістю на дату переоцінки. Переоцінювати варто з достатньою регулярністю, щоб на кінець звітного періоду балансова вартість активу суттєво не відрізнялася від його справедливої вартості». Під справедливою вартістю документи нормативної бази бухгалтерського обліку, зазвичай, мають на увазі ринкову вартість нематеріальних активів, що визначається методами незалежної експертної оцінки.

Доцільність використання процедури переоцінки нематеріальних активів для наближення даних бухгалтерського обліку до ринкової справедливої вартості підтверджується результатами досліджень зарубіжних авторів. Так, у [10, с.244] стверджується, що іноді у компанії є значні нематеріальні активи не відображені у балансі. Такі активи можуть суттєво впливати на вартість бізнесу, тому оцінювач-консультант повинен отримати відомості у керівництва компанії щодо можливості існування не облікованих нематеріальних активів. У деяких випадках вартість нематеріальних активів, які піддаються відокремленій ідентифікації, може бути скоригована в напрямку їх оціненої вартості. Але нематеріальні активи, що не піддаються відокремленій ідентифікації, такі як гудвіл, коригуватися не повинні. Обґрунтований вище висновок цілковито узгоджується також із даними Альфреда Кінга (Alfred M. King), який є визнаним світовим авторитетом в галузі оцінки нематеріальних активів. На його думку, існує два види нематеріальних активів з невизначеним терміном корисного використання: 1) бренди (торгові марки); 2) державні ліцензії. Він вважає, що відсутність амортизації нематеріальних активів у вигляді торгових марок видається цілком логічною: адже доти, доки компанія – власник торгового знаку рекламує свій бренд, його вартість збільшується, або ж, як мінімум, залишається колишньою. Компанії не можуть відображати у поточній бухгалтерській звітності факт зростання вартості бренду, проте вони можуть принаймні не амортизувати вартість бренду, поки існують перспективи його ефективного використання впродовж невизначеного часу в майбутньому [11, с.269]. Автор також нагадує, що «існують торгові марки, які використовуються вже більше 75 років, і продажі <товарів/послуг, маркованих ними> тільки зростають. Тому торгові марки доцільно відносити до нематеріальних активів з невизначеним терміном корисного використання, щоб компанії не варто було їх амортизувати. Вартість кожного бренду підлягає щорічній переоцінці, але якщо популярність бренду знизиться або він буде проданий, необхідно буде

провести коригування на знецінення нематеріальних активів». Зрештою це дозволяється вимогами п. 107, 108 IAS 38 [7, с.1]: нематеріальний актив з невизначеним терміном корисної служби не повинен амортизуватися; вимагається, щоб власник перевіряв нематеріальний актив з невизначеним терміном корисної служби щодо можливості зниження його вартості, порівнюючи його поточну вартість з його здатністю генерування прибутків: а) щорічно, б) кожного разу, коли є ознаки того, що нематеріальний актив, можливо, знецінився. Вважаємо, що процедура подібної перевірки може бути ефективною лише у випадку коректного використання методів та інструментів незалежної експертної оцінки. І хоча жодними документами нормативної бази бухгалтерської звітності не передбачається можливість збільшення вартості активів з плином часу (від'ємного зносу), але також жоден із них не забороняє вказувати їх реальну переоцінену вартість у випадку, якщо відбулося її збільшення на періоді між двома оцінками – що притаманно таким специфічним нематеріальним активам, як товарний знак та гудвіл.

На користь можливості вирішення розглянутої проблеми у запропонований вище спосіб свідчать аргументи, подані вітчизняним автором у [12, с.24], де приведено наступні міркування. Якщо права на користування торговими марками придбані підприємством на документально визначений термін, то у зв'язку з цим і термін «корисного використання» цих нематеріальних активів буде цілком визначений. Але цього не можна сказати про термін «корисного використання» торгових марок, право на які підприємство набуло в результаті здійснення власної поточної діяльності – тобто замовило їх розробку та здійснило реєстрацію у встановленому порядку за власною ініціативою. Автором [12, с.24] досить обережно стверджується, що «доцільність нарахування амортизації на товарні знаки і знаки обслуговування, право на які підприємство набуває подібним чином, викликає запитання. Але навряд чи можна сказати, що придбані у довгострокове або безстрокове користування торгові марки з часом втрачають свою первісну вартість. Цього, зазвичай, не відбувається. Вочевидь, це такий же випадок, коли за умовами П(С)БО 8 [1, с.1] амортизація нематеріальних активів має нараховуватися протягом терміну, визначеного підприємством, але не більше 20 років. Але ж і через 20, і через 40 років торгова марка підприємства (яке весь цей час безперервно діє і не планує припинити свою діяльність) не втрачає свою вартість». Можна лише погодитися з наведеними вище твердженнями, лише з тим зауваженням, що доцільність нарахування амортизації у розглянутому випадку не лише викликає запитання, але і може бути обґрунтовано заперечена вагомими аргументами.

Висновки і перспективи подальших розробок. Вважаємо, що у випадку стабільного розвитку діючого бізнесу підприємства-власника необхідно відверто визнати факт наявності умовно необмеженого терміну використання товарного знака впродовж невизначеного часу в майбутньому, як також і обґрунтований вище факт щодо наявності від'ємного зносу таких специфічних нематеріальних активів, як гудвіл та торгові марки (товарні знаки). Факт зростання їх вартості з плином часу незаперечно свідчить про наявність від'ємного зносу цих активів, відповідно, з появою додатного зносу їх вартість буде зменшуватися. Протягом довгого періоду існування товарного знака цілком можливою є кількоразова або навіть періодична зміна знаку зносу на окремих відрізках часу – залежно від того, чи у достатніх обсягах здійснюються заходи з його підтримки та розвитку, підкріплені відповідним інвестуванням коштів. Відсутність чи недостатність таких інвестицій та нехтування систематичним виконанням інформаційно-рекламної підтримки та заходів з розвитку товарного знака і гудвілу може призвести до зниження показників вартості цих нематеріальних активів, аж до досягнення нею від'ємних показників.

Отже, виконане дослідження дає підстави дійти до обґрунтованого висновку про практично необмежений термін використання товарного знака у випадку, якщо підприємство-власник продовжує нормально функціонувати і має можливість систематичного фінансування заходів, спрямованих на підтримку та розвиток цього нематеріального активу. У такому випадку інвестовані з цією метою кошти протягом усього періоду використання знака акумулюються в його вартості, постійно збільшуючи її з плином

часу. З точки зору теорії оцінки це можна кваліфікувати як наявність від'ємного накопиченого зносу. Важливим наслідком виконаного вище аналізу є можливість обґрунтування засад відповідного алгоритму оцінки вартості товарного знака. Якщо у оцінювача є підстави вважати, що приріст вартості товарного знака і гудвілу був отриманий саме завдяки використанню коштів, інвестованих власником у розвиток цих нематеріальних активів, то можливим і цілком обґрунтованим буде вдосконалення оціночної методики, яке передбачає доцільність часткового чи повного умовного віднесення цих витрат на збільшення їх поточної ринкової вартості. Відповідно, визначений методами незалежної оцінки приріст вартості товарного знака і гудвілу, або ж визначена частина цього приросту вартості, мають бути віднесені саме до товарного знака. Оскільки останній є єдиним з усіх нематеріальних активів підприємства, який може розглядатися як символічне втілення і відокремлено ідентифікований носій гудвілу, а також з тієї причини, що гудвіл формально не визнається складовою нематеріальних активів з точки зору нормативної бази бухгалтерського обліку. У той час як товарний знак беззаперечно вважається складовою частиною гудвілу, і при цьому саме товарний знак є відокремлено ідентифікованим нематеріальним активом, який можна розглядати як об'єкт інтелектуальної власності та як одиницю, що є первинним джерелом генерування потоків додаткових прибутків [13, с.5].

Виявлена порівняльним аналізом вимог нормативних баз бухгалтерського обліку та незалежної оцінки суперечність, яка полягає в тому, що загальновизнаний нематеріальний актив – товарний знак, – є частиною гудвілу, який з точки зору стандартів бухгалтерського обліку не вважається нематеріальним активом, створює очевидну нормативно-правову колізію. Запропоноване вище рішення дає можливість розв'язання цієї колізії та узгодження суперечливих вимог нормативних документів, що має велике значення для успішного подолання виявлених суперечностей у практиці поточної оціночної діяльності. Найважливішим висновком із наведеного вище порівняльного аналізу є твердження про доцільність визнання товарного знака у найбільш загальному випадку, коли передбачається його подальше ефективне використання, нематеріальним активом з невизначеним строком корисного використання. Такий безтерміновий актив не повинен амортизуватися у бухгалтерському обліку, а в оцінці його вартість у загальному випадку нормальної прибуткової діяльності підприємства має визначатися із застосуванням моделі збільшення ринкової вартості в часі. Можна вважати доцільним проведення більш частішої періодичної переоцінки вартості товарних знаків із застосуванням можливостей методичного апарату незалежної експертної оцінки.

Вважаємо, що значний теоретичний та практичний інтерес становить проведення подальших досліджень у напрямку визначення складових (видів) зносу подібних нематеріальних активів, які мають властивість змінювати знак зносу протягом терміну їх корисного використання, та аналіз впливу цих складових на вибір адекватної моделі зміни вартості цих активів в часі. Це, імовірно, дало би можливість сформулювати засади альтернативних підходів до їх незалежної експертної оцінки та закласти методологічні засади для розробки більш ефективних її інструментів.

Література

1. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» : Наказ Міністерства фінансів України № 242 від 18.10.1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99> (дата звернення: 10.10.2018).
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 (МСБО 38) «Нематеріальні активи». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050 (дата звернення: 10.10.2018).
3. Бачевський Б. Є., Заблудська І. В., Решетняк О. О. *Потенціал і розвиток підприємства* : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2009. 400 с.
4. Грицуленко С. І. *Потенціал і розвиток підприємства* : навч. посіб. Одеса, 2014. 101 с. URL: <https://metod.onat.edu.ua/download/77> (дата звернення: 12.10.2018).
5. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України № 3689-ХІІ від 15.12.1993 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> (дата звернення: 15.10.2018).

6. Про охорону прав на зазначення походження товарів : Закон України № 752-XIV від 16.06.1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14> (дата звернення: 17.10.2018).
7. *International Accounting Standard 38. Intangible Assets*. URL: <https://mf.rks-gov.net/.../5D08BF1E-81EB-4EE4-BAE3-56446B78FF65.doc> (access date: 18.10.2018).
8. Фридман Дж., Ордуэй Н. *Анализ и оценка приносящей доход недвижимости* / Пер. с англ. В. Н. Лаврентьевой, Л. В. Познанской, О. В. Тихоновой. Москва : Дело Лтд, 1995. 480 с.
9. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 28 «Зменшення корисності активів» : Наказ Міністерства фінансів України № 817 від 24.12.2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05> (дата звернення: 23.10.2018).
10. Фишмен Дж., Пратт Ш., Гриффит К., Уилсон К. *Руководство по оценке стоимости бизнеса* / Пер. с англ. Л. И. Лопатникова. Москва : Квинто-консалтинг, 2000. 388 с.
11. Кинг А. *Оценка справедливой стоимости для финансовой отчетности : новые требования FASB* / Пер. с англ. Москва : Альпина Паблишер, 2011. 383 с.
12. Грачова Р. *Як облікувати обличчя фірми* // Дебет-кредит. Український бухгалтерський тижневик. 2001. № 43. URL: <https://dtk.com.ua/debet/ukr/2001/43/43pr9.html> (дата звернення: 25.10.2018).
13. Поздняков Ю. В. *Торгова марка підприємства* // Вісник оцінки. 2005. № 1. С. 5–22.

References

1. *On approval of Accounting Regulation (Standard) 8 «Intangible Assets»*: Law of Ukraine, No. 242, 18.10.1999 [Pro zatverdzhennia Polozhennia (standartu) bukhgalterskoho obliku 8 «Nematerialni aktyvy»]: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy, No. 242, 18.10.1999], available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99> [in Ukrainian]
2. *International Accounting Standard 38 (IAS 38) «Intangible Assets»* [Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 38 (MSBO 38) «Nematerialni aktyvy»], available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050 [in Ukrainian]
3. Bachevskiy, B. Ye., Zablodska, I. V., Reshetniak O. O. (2009). *Potential and development of enterprise* [Potentsial i rozvytok pidpriemstva], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, 400 s. [in Ukrainian]
4. Grytsulenko, S. I. (2014). *Potential and development of enterprise* [Potentsial i rozvytok pidpriemstva], Odesa, 101 s. [in Ukrainian]
5. *About trademarks for commodities and services rights protection*: Law of Ukraine, No. 3689-XII, 15.12.1993 [Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh: Zakon Ukrainy, No. 3689-XII, 15.12.1993], available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> [in Ukrainian]
6. *About the commodities origin signing rights protection*: Law of Ukraine, No. 752-XIV, 16.06.1999 [Pro okhoronu prav na zaznachennia pokhodzhennia tovariv: Zakon Ukrainy, No. 752-XIV, 16.06.1999], available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14> [in Ukrainian]
7. *International Accounting Standard 38. Intangible Assets*, available at: <https://mf.rks-gov.net/.../5D08BF1E-81EB-4EE4-BAE3-56446B78FF65.doc>.
8. Friedman, J., Ordway, N. (1995). *Income Property. Appraisal and analysis*. Trans. from Eng. V. N. Lavrentyeva, L. V. Poznanskaya, O. V. Tikhonova [Analiz i otsenka prinosyashchey dokhod nedvizhimosti; per. s angl. V. N. Lavrentyevoy, L. V. Poznanskoy, O. V. Tikhonovoy], Delo Ltd, Moskva, 480 s. [in Russian]
9. *On approval of Accounting Regulation (Standard) 28 «Assets utility reduction»*: Law of Ukraine, No. 817, 24.12.2004 [Pro zatverdzhennia Polozhennia (standartu) bukhgalterskoho obliku 28 «Zmenshennia korysnosti aktyviv»]: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy, No. 817, 24.12.2004], available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05> [in Ukrainian]
10. Fishman, J., Pratt, Sh., Griffith, C., Wilson, K. (2000). *Guide to business valuations*. Trans from Eng. L. I. Lopatnikov [Rukovodstvo po otsenke stoimosti biznesa; per. s angl. L. I. Lopatnikova], Kvinto-konsalting, Moskva, 388 s. [in Russian]
11. King, A. (2011). *Fair Value for Financial Reporting: Meeting the New FASB Requirements*. Trans from Eng. [Otsenka spravedlivoy stoimosti dlya finansovoy otchetnosti: novye trebovaniya FASB; per. s angl.], Alpina Publisher, Moskva, 383 s. [in Russian]
12. Grachova, R. (2001). *How to account the face of firm* [Yak oblikuvaty oblychchia firmy], Debet-kredyt, No. 43, available at: <https://dtk.com.ua/debet/ukr/2001/43/43pr9.html> [in Ukrainian]
13. Pozdnyakov, Yu. V. (2005). *The trademark of enterprise* [Torhova marka pidpriemstva], Visnyk otsinky, No. 1, s. 5–22 [in Ukrainian]